

Voka mõisa pärisorjade kapell

Sven Lepa

Pärisorjaorkestreid on Venemaal 18. sajandi lõpust ja 19. sajandi algusest teada 300 mõisas, umbes poole vähem oli pärisorjateatrid.¹ Balti kubermangudest on selle teema kohta vähe andmeid, siiski mõned näited on. Nii mainib A. W. Hupel oma teose „Topographische Nachrichten” teises osas, et aadlikud on talupoegi muusika alal õpetada lasknud.² Konkreetseid näiteid toob J. Chr. Petri, mainides pärisorjadest muusikute kapelle Põltsamaa (Põltsamaa kihelkond), Matsalu (Karuse kihelkond) ja Kolga (Kuusalu kihelkond) mõisates, vastavalt kindral von Patkuli, rittmeister von Mandersterni ja krahv von Stenbocki juures. Need kapellid tegutsesid saksa meistri käe all ning esitasid pühapäeviti lauamuusikat.³ Veel ühe kaasaegse teate leiab 1801. aastal ajalehest Dörptsche Zeitung, milles rittmeister von Wulf pakub Jaunamuiža mõisas (Gaujiena kihelkond, tänapäeva Läti põhjaservas) müüa viiest pärisorisest muusikust koosnevat kapelli nende peredega.⁴ Eesti muusikaajaloo uurija Karl Leichter on maininud 19. sajandi esimesel aastakümnel pärisorjade orkestrite esinemist Virtsu (Hanila kihelkond) ja Liigvalla (Koeru kihelkond) mõisas.⁵

Karl Leichter ongi ainuke, kes on Eestis

seda teemat puudutanud, kuigi väga põgusalt. Ta fikseeris pärisorjade orkestrite esinemise Eestis ajaliselt 18. sajandi lõppu ja 19. sajandi algusesse, talupoegade pärisorjusest vabastamise järel pidi nende tegevus lõppema. Seega tegutsesid nad samal ajal kui Venemaal, mille eeskujul nad siin ka levima hakkasid. Detailsemalt pole Leichter aga teemasse laskunud ning piirdub vaid paari probleemi tõstatamisega edasiseks uurimiseks, nagu pärisorjade orkestrite leviku ulatus ja muusikute hilisem saatus.⁶

Virumaal Jõhvi kihelkonnas asuvas Voka mõisas peeti pärisorjade kapelli 1780. aastatel, mil mõis oli koos selle läheduses asuva Toila mõisa ning selle juurde kuulunud Oru karjamõisaga Inglismaalt pärineva Kingstoni hertsoginna Elisabethi omanduses.

1720. aastal ühes väikeses Devoni parunisuguvõsas sündinud Elisabeth Chudleigh kogus endale Inglismaal kuulsust eeskätt kohtuprotsessiga, milles süüdistati teda bigaamias. Nimelt abiellus ta 1744. aastal tulevase Bristolis krahvi, mereväeleitnant Augustus John Hervey'ga. Kuna Hervey'l ei olnud abielu sõlmimiseks vanemate nõusolekut ning Elisabeth soovis säilitada oma sissetulekuallikat, s. t. Walesi printsessi õuedaami kohta, mis eeldas vallalisust, siis peeti pulmad salamisi. See kooselu ei jäänud aga püsima ning 1769. aastal abiellus Elisabeth uuesti, seekord Kingstoni hertsogi Evelyn Pierrepontiga. Eelmist abielu eelnevalt ei lahutatud, sest kirikukohus tunnistas selle laulatust tõestavate allikate puudumisel olematuks. Nii saigi Elisabethist Kingstoni hertsoginna. Neli aastat hiljem hertsog suri, pärandades sealjuures kogu oma vara naisele. Selle vastu olid aga tema sugulased, kes algatasid Elisabethi vastu kohtuasja, süüdistades teda bigaamias, ja lootsid, et hertsoginna teine abielu ning koos sellega ka testament tunnista-

¹ O. Figes. Nataša tants. Venemaa kultuurilugu. Varrak, Tallinn, 2003, lk. 66.

² A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. Zweyter Band. Johann Friedrich Hartknoch, Riga, 1777, lk. 39–40.

³ [Petri, Johann Christoph.] Neue Pittoresken aus Norden, oder statistisch-historische Darstellungen aus Ehst- und Liefland. Nebst einem kurzen Umriss von Moskau. Friedrich August Knick, Erfurt, 1805, lk. 164.

⁴ Dörptsche Zeitung, 1801, nr. 15 (20. veebruar).

⁵ Eesti muusika. I. Koost. Artur Vahter. Eesti Raamat, Tallinn, 1968, lk. 19.

⁶ K. Leichter. Lehekülgi eesti muusikaajaloost. – Keset muusikat. Koost. Maris Kirme. Ilmamaa, Tartu, 1997, lk. 461–465.

takse kehtetuks. Lordidekoda, kus kohtuasja arutati, suutis seekord asitõendid esimese abi-elu kohta ilmalvalgele tuua ja leidis seetõttu Elisabethi süüdi olevat ning tühistas sellega ta teise abielu ja ka hertsoginna tiitli.

Elisabeth keeldus kohtuotsust aktsepteerimast ning lahkus Mandri-Euroopasse, kus ta jätkas Kingstoni hertsoginna tiitli kasutamist. Testament jäi aga kohtu poolt muutmata, mis andis naisele majandusliku poole pealt vabad käed. Huvist Katariina II isiku vastu sattus Elisabeth 1777. aastal esimest korda Venemaale. 1781. aastal ostis hertsoginna Voka ja Toila mõisad ning andis neile oma neiu põlvnime, mis Voka puhul säilis selle saksakeelse nimetusena ka hiljem. Järgnevad aastad veetis Elisabeth nii oma Eestimaa valdustes, Peterburis kui ka Prantsusmaal, kuhu ta siirdus lõplikult 1785. aastal ja kus ta kolm aastat hiljem suri.⁷

Kingstoni hertsoginna oli väga muusikalembene inimene, pidades näiteks ka teenritest kapelli Inglismaal Thoresbys, kus ta elas oma teise abikaasaga.⁸ Siinsete talupoegade õpetajaks ja koorijuhiks palkas ta tšehhi Wenzeslaus Anton Czihali, keda talle tutvustati 1782. aastal Tallinnas.⁹ Czihali väitel olevat hertsoginna temaga juba samal aastal suulise lepingu sõlminud, mille järgi ta pidi iga väljaõpetatud talupoja eest saama 100 rubla tasu. Kirjalik teenistusleping sõlmiti aga Tallinnas 11. veebruaril 1783 kuue aasta peale, mille põhjal Czihal kohustus 500 rubla eest aastas nii palju talupoegi välja õpetama, kui

talle antakse.¹⁰ 1793. aastal kaebas ta Kingstoni hertsoginna testamendi täideviija, Peterburist pärineva polkovniku Mihhail Garnovski kohtusse nõudega, et talle makstaks 1782. aasta suulise lepingu kohaselt tagantjärele tasu, mis siiski läbi ei läinud.¹¹ Tänu sellele kohtuasjale leidub aga teavet Voka talupoegade orkestri ning selle õpetaja kohta.

Kolme kapelli kuulunud talupoja ja hertsoginna Eestimaa mõisate valitseja, inglase Henry Wilkinsoni tunnistuste järgi õppisid pärisorjadest muusikud Czihali käe all väga vähe ning kapellmeister põikles üldiselt oma kohustustest kõrvale, viibides tihti Vokast eemal. Pärast hertsoginna surmateate saabumist läks kapell aga lõplikult laiali.¹² Sellejärgest ajast on Czihalist peale eelnimetatud kohtuasja veel üks teade 1793. aastast, mil ta püüdis edutult enda kätte haarata Tallinna linna kapellmeistri kohta. 1795. aasta hingeloendi järgi oli ta 1782. aasta seisuga Ingerimaa polgu kapellmeister, 1795. aastal aga Tallinna linna muusik. Mingil hetkel on ta oma sõnade järgi veel õuenõunik von der Hoveni teenistuses olnud. Millal see aga oli, pole teada.¹³

Kokku anti Czihalile õpetada 11 talupoega, neist 10 meest – Toomase poeg Hans, Aadami poeg Toomas, Madise poeg Johan,¹⁴ Mihkli poeg Jaakob, Madise Madis, Jaan, Siim, Tõnis, Madis, Jaak – ja üks naine – Kai.¹⁵ Neist neli esimest, Hans, Toomas, Johan ja Jaakob, on ostetud Tallinnas krahv Douglaselt, suure tõenäosusega 1782. aastal, mil Kingstoni

⁷ Hertsoginna elust täpsemalt: C. Gervat. Elizabeth. The Scandalous Life of the Duchess of Kingston. Century, London, 2003.

⁸ C. Gervat. Elizabeth, lk. 98.

⁹ EAA, f. 858, n. 2, s. 449, l. 1 (Mihhail Garnovski seletuskiri, 23.03.1793); H. Saha. Muusikaelust vanas Tallinnas. Eesti Raamat, [Tallinn], 1972, lk. 40. Hillar Saha kasutab perekonnanime kujul *Czichal*, arhiiviallikates leidub veel nimekuju *Czihall*, *Tzchihall*.

¹⁰ EAA, f. 858, n. 2, s. 449, l. 1-1p (Mihhail Garnovski seletuskiri, 23.03.1793).

¹¹ EAA, f. 858, n. 2, s. 449, l. 1-5p (Mihhail Garnovski seletuskiri, 23.03.1793); EAA, f. 858, n. 2, s. 449, l. 78–79 (Rakvere Kreisikohtu kohtuotsus, 10.04.1797).

¹² EAA, f. 858, n. 2, s. 449, l. 35–37 (Valitseja Heinrich Wilkinsoni ja muusik Johani tunnistused kapellmeister Czihali kohtuasjas, 11.01.1794).

¹³ H. Saha. Muusikaelust vanas Tallinnas, lk. 40, 69 (viide 34).

¹⁴ Mujal ka Ivan ja Jaan.

¹⁵ EAA, f. 858, n. 2, s. 449, l. 35 (Valitseja Heinrich Wilkinsoni ja muusik Johani tunnistused kapellmeister Czihali kohtuasjas, 11.01.1794); EAA, f. 30, n. 1, s. 25914, l. 283p–284 (Voka ja Toila mõisate vakuraamat, 02.02.1790). 1793. aasta kohtuasja toimikutes on Madise ja Jaagu asemel nimetatud Hans ja Joosep. Loetelu on parandatud 1790. aasta vakuraamatu andmetega, mis on ajaliselt lähedasem ja usaldusväärsem. Vakuraamatus pole lisaks ka Kaid, kes see-eest esineb 1793. aasta kohtuasjas rohkelt, mistõttu võib tema osas kohtuprotokolle uskuda.

hertsoginna esimest korda ka Czihaliga kohtus. Nemat olid juba eelnevalt muusikalist õpetust saanud.¹⁶ Kaks neist, nimelt Hans ja Johan, kajastuvad Voka mõisa 1782. aasta hingeloendis, mis on dateeritud 16. aprilliga.¹⁷ Teiste talupoegade päritolu mainitud pole, suure tõenäosusega kuulusid nad kohaliku talurahva hulka. Nii palju, kui neid õpetati, õppisid nad erinevaid pille mängima ja itaalia aariaid laulma. Nad esinesid lauamuusika ja kontsertidega nii Vokas kui ka mujal, näiteks mainib Jaakob tunnistuses, et ta mängis Jõhvis rätsepsell Dunstleri pulmas flööt.¹⁸

Kas ja milliseid muusikariistu talupojad veel mängida oskasid, pole teada. Czihali kohtutulis on küll mainitud talle kuuluvaid instrumente: 1 Cremona viiul, 2 viiulit, 2 fagotti ja 1 flööt. Jääb aga segaseks, kas tal ka võimalust oli nende pillide mängimist kapellile õpetada. Nimelt olid need Czihali enda tunnistuse järgi 1784. aasta detsembris laeva peal, millega hertsoginna kapellmeistri asjad Peterburist Narva lasi tuua, et need sealt edasi Vokasse transportida. Peale instrumentide olid laeval veel tema riided ning noodid tertsettidele, kvartettidele ja kvintettidele. Laev läks aga enne Narva jõudmist põhja ning Czihal nõudis kohtu ees ka selle kahju hüvitamist.¹⁹ Nii muusikud kui

mõisa valitseja olid küll enda sõnul kõnealuseid muusikariistu veel hiljem näinud,²⁰ kohus otsustas aga selles punktis siiski kapellmeistri kasuks.²¹ Lisaks on teada, et ka Kingstoni hertsoginnal endal oli Vokas muusikariistu, konkreetselt nimetatud on aga vaid orelit,²² mille ta oli lasknud Inglismaalt siia tuua.²³

Pärisoriste muusikute saatuse kohta pärast Elisabethi surma ja kapelli laialiminekut leiab andmeid hertsoginna surmale järgnenud testamenditüli ajal koostatud dokumentidest. 1790. aasta vakuraamatu järgi oli kõigil endistel muusikutel peale nelja Douglaselt ostetud mehe olnud mõisas mingi teine amet – kokk, kingsepp, abiline Oru talveaias.²⁴ Nii võib oletada, et neil tuli juba kapelli päevil mõisas musitseerimise kõrval muudki teha, eriti arvestades Czihali harjumust tööst kõrvale hiihida. Vakuraamat on viimane dokument, kus neid mainitakse veel muusikutena, erinevalt neljast kunagisest Douglase talupojast, kellele jäi antud ametinimetus järjekindlalt külge. Ka nemad veetsid järgnevad aastad hertsoginna kunagistes mõisates,²⁵ kus neile peatselt samuti rakendus leiti. Hans oli Toila valitseja teenistuses, Johanile anti Lageda veskikoht, Toomas oli abilisena Toilas, Jaakob, kes oli lombakas, töötas toateenrina.²⁶

¹⁶ EAA, f. 7, n. 1, s. 1019, lk. 329 (Kingstoni hertsoginna 1786. aasta testamendi tõlge, 06.11.1791); EAA, f. 30, n. 1, s. 25915, l. 274 (Eestimaa Kubermanguvalitsuse resolutsioon, 27.08.1798); EAA, f. 858, n. 2, s. 449, l. 35–36 (Valitseja Heinrich Wilkinsoni ja muusik Johani tunnistused kapellmeister Czihali kohtuasjas, 11.01.1794).

¹⁷ EAA, f. 1864, n. 2, s. IV/3, l. 112 (Voka mõisa hingeloend, 16.04.1782).

¹⁸ EAA, f. 858, n. 2, s. 449, l. 35–37 (Valitseja Heinrich Wilkinsoni ja muusik Johani tunnistused kapellmeister Czihali kohtuasjas, 11.01.1794); EAA, f. 858, n. 2, s. 449, l. 47–47p (Muusikute Johanni, Jaakobi ja Hansu tunnistused kapellmeister Czihali kohtuasjas, 12.01.1794); EAA, f. 858, n. 2, s. 449, l. 50p–51 (Friedrich von Roseni tunnistus kapellmeister Czihali kohtuasjas, 17.01.1794).

¹⁹ EAA, f. 858, n. 2, s. 449, l. 1–5 (Mihhail Garnovski seletuskiri, 23.03.1793). EAA, f. 858, n. 2, s. 449, l. 78–79 (Rakvere Kreisikohtu kohtuotsus, 10.04.1797).

²⁰ EAA, f. 858, n. 2, s. 449, l. 38–42 (Valitseja Heinrich Wilkinsoni ja muusik Johani tunnistused kapellmeister Czihali kohtuasjas, 11.01.1794).

²¹ EAA, f. 858, n. 2, s. 449, l. 78–79 (Rakvere Kreisikohtu kohtuotsus, 10.04.1797).

²² EAA, f. 7, n. 1, s. 1019, lk. 114 (Voka ja Toila mõisate varaloend, 04.02.1790).

²³ C. Gervat. Elizabeth, lk. 209.

²⁴ EAA, f. 7, n. 1, s. 1019, lk. 228–229 (Kingstoni hertsoginna 1786. aasta testamendi tõlge, 06.11.1791).

²⁵ Wilkinsoni tunnistuse järgi, mille ta 1794. aastal Czihali kohtutulis andis, oli üks neljast mehest mõisast ära jooksnud. See pidi olema Toomas, sest teised muusikud astusid ise üles tunnistajatena. 1797. aasta vakuraamatu järgi oli ta aga taas mõisas. (EAA, f. 858, n. 2, s. 449, l. 35–35p (Valitseja Heinrich Wilkinsoni ja muusik Johani tunnistused kapellmeister Czihali kohtuasjas, 11.01.1794); EAA, f. 30, n.1, s. 25914, l. 347p (Voka mõisa vakuraamat, 15.04.1797).)

²⁶ EAA, f. 30, n.1, s. 25914, l. 301p (Voka mõisa poolt makstavate igakuiste teenustasude nimekiri, 01.06.1797); EAA, f. 30, n.1, s. 25914, l. 347p (Voka mõisa vakuraamat, 15.04.1797); EAA, f. 30, n.1, s. 25915, l. 274–275 (Eestimaa Kubermanguvalitsuse resolutsioon, 27.08.1798).

Neli Douglaselt ostetud pärisorja kajastavad ka Kingstoni hertsoginna testamendis, mille järgi nad peavad koos oma naistega kuus aastat pärast hertsoginna surma saama vabaduse ning nende kuue aasta jooksul kohustub Voka ja Toila pärija maksma mõisate tuludest igaühele neist aastas 36 rubla ja nende naistele 18 rubla teenistustasu.²⁷ Seega oleksid nad pidanud 1794. aastal pärisorjusest vabaks lastama, kohtus võeti see teema aga arutusele alles 1798. aastal. Eestimaa kubermanguvalitsus otsustas, et neljal muusikul, keda nimetatakse nüüd dokumentides järjekindlalt mitte pärisorjadeks, vaid teenijateks, on õigus saada vabaks ja tagasiulatuvalt kätte saada testamendis lubatud aastatasu, mida neile vahepeal ei makstud. Kuna mõisa pärija polnud vahepeal selgunud, maksis Wilkinson neljale muusikalisele teenijale lubatud summa, sellest arvestati aga maha kõik, mis nad vahepeal mõisalt olid saanud. Nende palve peale oma vabaduse kohta tõend saada suunas Eestimaa Kubermanguvalitsus nad eelnevalt mainitud Mihhail Garnovski juurde.²⁸

Asja edasist käiku kohtutoimikutes ei kajastu. Siinkohal leiab abi 1811. aasta hingeloendist, mille andmetel Hans ja Jaakob 1799. aastal surid, möldri ja sepana ametis olnud Johan lasti aga koos oma kahe pojaga 1803. aastal vabaks. Toomast hingeloendis ei leidu, samas on veel vabaks lastud kaks teenrit – 1803. aastal Siim ja 1810. aastal Madis.²⁹ Võimalik, et nad kuulusid samuti kunagisse Voka pärisorjakapelli, Siimu ja Madise nimelised talupojad olid seal olemas. Kui see tõele vastab, olid nad tunduvalt nooremad kui Douglaselt ostetud mehed. 1783. aastal, mil Czihal tööle võeti, oli Siim 16 aastat vana, Madis aga 14. Nendega vör-

reldes olid Hans, Johan ja Jaakob vastavalt 28, 27 ja 26 aastat vanad,³⁰ seega väljenduks nende eelnevalt saadud muusikaline õpetus ka eluaastates. Samas ei saa 1811. aasta hingeloendis esinevate Siimu ja Madise seotuses Voka pärisorjadest orkestriga kindel olla, ning isegi kui see peaks tõele vastama, jääb arusaamatuks, miks nemad vabaks lasti. Kingstoni hertsoginna testament seda vähemalt ette ei näinud.

Lõpetuseks võiks heita pilgu tagasi Karl Leichterit tõstatatud küsimustele. Nii on õnnestunud pärisorjade kapellide teadaolevat levikut Eestis ühe Virumaa mõisa võrra täiendada. Kui vaadata talupoegadest muusikute saatust pärast kapelli laialisaatmist, jaguneb see Vokas kaheks: suurem osa neist jäi mõisa tööle, silmapaistvamate oskustega muusikutele kinkis aga nende omanik vähemalt teoorias vabaduse.

Teatud aimduse annab Voka näide ka pärisorjade orkestrite siseelust, talupoegade õpetamisest, esinemistest ja repertuaarist, see jääb aga allikate loomusest tulenevalt küllaltki pealiskaudseks. Samas on teiste Eesti alal asunud kapellide kohta teada vaevu rohkem kui vaid mõis, mille juurde nad kuulusid. Voka puhul on allikaseis isegi hea.

Sven Lepa

(1984)

Bakalaureus ajaloos (eriala arhiivindus) 2007. aastal, praegu Tartu Ülikoolis magistrantuuris. Töötab Ajalooarhiivis arhivaarina. Uurimistema: Balti aadli kultuur 18. sajandil.

²⁷ EAA, f. 7, n. 1, s. 1019, lk. 329–330 (Kingstoni hertsoginna 1786. aasta testamendi tõlge, 06.11.1791).

²⁸ EAA, f. 30, n. 1, s. 25915, l. 354 (Alutaguse adrahohtuniku aruanne, 04.10.1798); EAA, f. 30, n. 1, s. 25915, l. 355 (Alutaguse adrahohtuniku aruanne, 04.10.1798); EAA, f. 30, n. 1, s. 25915, l. 393 (Heinrich Wilkinsoni kirjalik tõestus, 08.10.1798); EAA, f. 30, n. 1, s. 25915, l. 393p (Jõhvi pastori P. Kochi seletuskiri muusik Juhani kohta, 08.10.1798); EAA, f. 30, n. 1, s. 25915, l. 394–397 (Eestimaa Kubermanguvalitsuse resolutsioon, 20.10.1798).

²⁹ EAA, f. 1864, n. 2, s. VI/48, l. 113 (Voka mõisa hingeloend, 21.12.1811).

³⁰ EAA, f. 1864, n. 2, s. VI/48, l. 113 (Voka mõisa hingeloend, 21.12.1811).